

Nils M. Knutsen

Barsk og sterk - eller full og infantil?

Mannsbildet i norsk polarlitteratur

I denne artikkelen skal jeg forsøke å peke på noen sentrale trekk ved den mannsrollen vi kan finne gjenspeilet i norsk polarlitteratur. Jeg skal deretter forsøke å sammenholde denne mannsrollen med et materiale hentet fra bøker av to utlendinger - østerrikeren Carl Weyprecht (1877) og dansken Peter Tutein (1928). Underveis blir det også nødvendig å trekke et par raske linjer tilbake til vikingetida og det mannsideal vi finner i Snorres kongesagaer.

Det er med andre ord et stort og mangeartet og ganske uoversiktlig materiale jeg skal forsøke å holde orden på, og det første spørsmålet er selvsagt: Hvor skal vi begynne?

Jeg velger å begynne med meg selv og mitt eget utgangspunkt for å snakke om mannsroller.

Først et elementært punkt: En kjønnsrolle er ikke en rolle man bevisst velger seg, det er en rolle man før eller siden oppdager at man er blitt sosialisert inn i, uten at man har vært helt klar over det. Men som voksen blir man gradvis bevisst at man har internalisert en tydelig kjønnsrolle, dvs. et sett verdier og holdninger som på noen punkter er blitt en automatisk del av en selv og som derfor griper sterkt styrende inn i ens liv. Med andre ord er denne rollen i høy grad med på å påvirke mange av våre valg og våre følelser, og ikke minst er den med på å styre vår vurdering av andre mennesker - ikke minst mennesker av vårt eget kjønn.

I og med at jeg er mann mener jeg det er relevant å bruke mine egne mannsrolle-erfaringer som materiale, derfor kommer det nå en liten selvbiografisk avdeling. For når jeg som litteraturforsker går inn i polarlitteraturens mannsrolleverdier, så har jeg jo hele tida mine private erfaringer som innfallsvinkel og utgangspunkt: Under lesninga må jeg kontinuerlig spørre meg selv om jeg *forstår* de mannsrolleverdier jeg møter i polarlitteraturen. Kjenner jeg dem igjen - eller virker de helt fremmede og uforståelige?

Svaret er at de er *ikke* fremmede, for flere av dem kjenner jeg godt igjen fra min egen oppvekst og fra mitt eget liv som mann. Derfor forstår jeg dem da også ganske godt, og ved nærmere ettertanke er det faktisk både interesssant - og skremmende.

Mannsrollen i ei bygd

Jer vokste opp på en liten husmannsplass i et tradisjonelt bygdesamfunn på ei lita øy i Sør-Troms i 1940-50-åra. Hva slags mannsrolle var det jeg fikk med meg derfra?

Det var selvsagt en helt tradisjonell mannsrolle, slik denne rollen var utformet i et før-moderne fisker-bonde-samfunn, og jeg skal peke på et par trekk ved den,

Jeg hadde en slektning som het Kristian. Han var husmann, akkurat som min egen far, dvs. han hadde en husmannsplass med ei ku og 2-3 sauer. Kristian var øyas kunstner, han spilte fiolin og munnspill og hadde flott sangstemme, men det musikalske kan ikke ha stått veldig høyt i kurs, for jeg kan bare huske at jeg, helt fra jeg var guttunge, skjemtes over at han var i slekta.

Detr var to årsaker til det, og begge to hadde noe med hans mannsrolle å gjøre:

For det første hadde han ord på seg for å være fysisk veik, og dessuten en lat og lite energisk arbeider. På de store gårdene var det av og til bruk for daglønnet arbeidshjelp til onnearbeid, grøftegraving, jordopptaking, vedhogst, etc. Disse jobbene var ettertraktet blant husmennene, for det var vanskelig å finne slike betalte småjobber som kunne spe på den magre inntekten av gården. Men når storbøndene en sjelden gang hyret folk på timebetaling, da ville de ha valuta for pengene, dvs. skikkelig arbeidsinnsats, og derfor ble han Kristian sjelden tilbudt arbeid, bare i nødsfall, når ingen andre var å få.

For det andre var han redd på sjøen. Vi bodde jo på ei øy og var avhengig av båt så fort vi skulle noe sted. De fleste voksne mannfolkene var på Lofoten hver vinter, og resten av året drev de et ganske flittig heimefiske i sundene rundt øya. Men han Kristian var aldri i Lofoten, og på heimsjøen rodde han fiske bare når det var godvær.

Dette ble det snakka om rundt om på gårdene, både hans latskap og hans nervøsitet på sjøen, og det ble fleipet litt med han Kristian når de voksne møttes på butikken eller nede ved naustene. Praten blant de voksne sivet selvsagt inn i oss unger, og allerede som 6-7-åring var jeg helt klar over at jeg ikke ville bli til skam for familien sånn som han Kristian. Han Kristian var ikke noe skikkelig mannfolk, og det var det vi guttunger først og fremst ville bli.

Nei, han Kristian var rett og slett litt latterlig, og hans musikalske begavelse hjalp ikke noe særlig på anseelsen, tvertimot, fiolinen bare bekreftet hans litt feminine preg.

Jeg hadde som 7-8-åring sikkert aldri hørt ordet mannsrolle, men jeg tror jeg var helt klar over noen av de verdier som gjaldt i den voksne verden, og jeg var helt klar over at det gjaldt å tilpasse seg disse verdiene.

Jeg var med andre ord, og uten å vite om det, på full fart inn i en fiskerbonde-mannsrolle som krevde at man for det første skulle kunne hevde seg overfor de andre mannfolkene med hensyn til hardt kroppsarbeid, og at man for det andre ikke skulle være redd på havet.

Urbane idealer

Da jeg som 11-åring flytta til Harstad, måtte jeg tilpasse meg et mer urbant samfunn, med litt andre verdier. Ingen der *behøvde* å være i båt, de *behøvde* ikke å kunne ro engang, derfor var dette med mot på sjøen helt irrelevant. Det var selvsagt her han Kristian burde bodd, for her var det ingen som ville ha oppdaget hans mangler som matros.

For slik er det jo: En kjønnsrolle varierer med den kontekst man lever i, og det urbane liv setter f. eks. ikke sjømannsskap som noen sentral verdi. Jeg aner f. eks. ikke om noen av mine universitetskolleger i Tromsø i dag er redde på sjøen. Jeg vet av erfaring at i hvert fall et par av dem er lite båtvanne, men det har jo ingen ting å si for deres alminnelige anseelse, verken som forskere eller som mennesker.

Også på en annen måte konfronterte byen meg med en mannsrolle jeg var helt fremmed for:

Som 15-åring fikk jeg sommerjobb på Nord-Norges Salgslag. Blant annet gikk jobben ut på å spikre kasser sammen med en annen ferievikar, en gutt som var et par år eldre enn meg.

En dag vi satt der side om side og spikret kasser, sa han plutselig: - Kom igjen, vi stikker av ei stund. Det er ingen som merker det.

Jeg forsto jo hva han sa, men jeg forsto ikke hva han snakket om. Stikke seg bort? Sluntre unna? Jeg ville mye heller sitte der og arbeide, og det av flere grunner. I ettertid har jeg fundert på om denne lille episoden mellom meg og min kollega kanskje var en slags kollisjon mellom to mannskontekster - byens og bygdas.

Et viktig poeng her er byens ugjennomsiktighet, for takket være den gjør det ikke så mye om man f. eks. er litt lat, for byen er så stor, så det går lenge før alle får vite om det, og imens kan man gladelig sluntre unna, for man får alltid en jobb et annet sted. - Men i et gjennomsiktig lokalsamfunn er alle innbyggerne under kontinuerlig, gjensidig evaluering, som mennesker og som arbeidskraft, og alle vet hvem som er ettertraktet arbeidskraft og hvem som ikke er det, og som derfor går glipp av ettertraktet arbeid. Ja, selv barna vet hvem av de voksne som blir evaluert negativt, og de utvikler fort en solid angst for å havne i en slik posisjon selv.

Tilbake til spikring av kasser på Salgslaget:

Jeg var altså ikke i det hele tatt innstilt på å forlate jobben og stikke meg vekk. Dels fordi det faktisk var ganske artig å spikre kasser, mye artigere enn å sitte i en krok og sløve, - og dels fordi jeg instinktivt ville gjøre det jeg var vant til fra bygda - nemlig å jobbe så iherdig jeg kunne, ikke for å få høyere lønn, men først og fremst for å fortjene en plass i det mannlige fellesskapet. En slik plass kunne jeg bare oppnå dersom jeg klarte å jobbe så mye at jeg fikk de voksne arbeidskollegenes respekt. Om jeg f. eks. kunne klare å sette rekord i hurtigspikring av kasser, så ville jeg kanskje til og med til slutt oppnå det høyeste av alt: Å få ros av formannen.

I ettertid har jeg forstått at jeg som 15-årig ferievikar på Salgslaget hadde internalisert en mannsrolle som gjorde meg til den perfekte slave: Jeg var rede til å arbeide alt jeg orket for å kunne hevde meg blant mine kolleger. Lønna var viktig, men langt viktigere enn det som

ble utbetalt i kroner og ører, var det som kunne innkasseres i form av status og identitet som arbeidsdyktig mannfolk.

Og nå kommer vi omsider fram til polarmannen, for akkurat sånn var verdiene også på ishavet.

Mennene i polarlitteraturen

I sin avhandling *Populærlitteratur og kjønnsroller* (1991) har Gudleiv Bø lansert følgende hovedmønster for kjønnsrollene i trivallitteraturen: Menn konkurrerer med menn, og premien er en kvinne.

I polarlitteraturen handler det stort sett om et kvinnefritt mannsfellesskap, derfor blir hovedmønsteret litt annerledes: Menn konkurrerer med menn, og premien er de andre mennenes respekt.

Hvordan foregår så denne maskuline konkurransen? Hvilke øvelser står på programmet, hvilke egenskaper er det som blir tillagt størst verdi?

Jo, det er selvsagt de tradisjonelle maskuline dyder - styrke, mot, utholdenhet, handlekraft. I tillegg kommer noen spesielle polare kvaliteter: Dyktighet som jeger og fangstmann, mestring av mange ulike praktiske ferdigheter, evne til å tåle kulde og primitive leveforhold, evne til å klare seg med lite mat, evne til å improvisere, kort sagt alt det man kan legge inn i begrepet overlevelsessevne. En viktig del av denne overlevelsessevnen er sinnsro og psykisk styrke: Det holder nemlig ikke å bare mestre de barske ytre forhold, man må også mestre de indre utfordringene - ensomheten, monotonien, depresjonen, selvpoppgivelsen, galskapen som begynner å ulme i blodet i de lange, mørke stormnetter.

Polarlitteraturen er full av historier om sterke menn som bukker under i kampen mot polarnaturen, og den er full av historier om sterke menn som overlever. Et høydepunkt blant disse historiene, er selvsagt historia om Fridthjof Nansen og Hjalmar Johansen som tilbrakte vinteren 1895-96 på Frans Josefs Land med temperaturer ned mot minus 50. De hadde verken mat eller brensel, men de hadde et telt og to geværer, og de overlevde ved å ete isbjørn og fyre med hvalross, utvilsomt en av de store prestasjoner i den arktiske overlevelseskunstens historie.

Polarlitteraturen er ellers full av selvbiografier eller beretninger der aktørene dramatiserer seg selv og skaper noen selvportretter som tydelig viser hvilke mannsideal de gjerne vil leve opp til.

I selvbiografien til Hilmar Nøis forteller han bl. a. at han en dag får besøk av en annen mann, og de legger ut på en skitur. Etter hvert utvikler skituren seg til et kappløp, og leseren får et sterkt inntrykk av hvor viktig det er for Nøis å vinne det kappløpet, og hvor viktig det er å fortelle leserne at han vant.

Og slik er det i hele denne litteraturen: Hovedpersonene er kontinuerlig omgitt av utfordringer og dødsfare, og bøkene handler om hvordan de - takket være sin kaldblodige

dyktighet og styrke - går seirende ut av alle situasjoner, det være seg krevende langturer på ski, forlis, uvær, fall ned i bresprekker eller møter med skumle isbjørner.

Konkurransen om å være den tøffeste er ganske hard, i alle fall i litteraturen, for hovedpersonenes tøffhet er åpenbart en del av denne litteraturens appell til leserne. I en av sine ishavsromaner, *Under polarlyset* (1922), presenterer Mikkjel Fønhus fangstmennene på Svalbard som "klodens største hardhauser", og han understreker at blant disse store hardhausene er det en som er den klart største, og det er akkurat han boka skal handle om. Vi kan i dag se på dette som et naivt frieri til naive lesere, men det viser i alle fall en tydelig tendens i denne litteraturen.

I enkelte historier blir fangstmennene så barske at det vipper over til det groteske, som f. eks. i historia om han som var på overvintring og som opplevde at kameraten døde allerede første høsten. Ensomheten ble stor, og for å muntre seg opp litt på julaften, bar fangstmannen det stivfrosne liket av kameraten inn i hytta igjen slik at han hadde noen å feire jul sammen med.

Alkohol

I de barske polarguttene verden hører også konsum av store doser brennevin med; ikke som del av den egentlige fangstmannstilværelsen, men som del av det miljøet som omgir fangstvirksomheten, dvs. livet før avreisen og etter tilbakekomsten.

Lars Hansens ishavsromaner starter f. eks. ganske ofte med at hovedpersonene sitter på ei kai i Tromsø og drikker opp noen flasker akevitt, og da gjelder det å kunne drikke en halvflaske i slengen uten å få tårer i øynene.

I en av romanene, *Forbannelsen* (1930), legger fire ishavsveteraner ut på en hasardiøs rotur fra Tromsø nordover til Ullsfjorden. Det er vinter, det er orkan, og den eneste provianten de har med seg, er fire flasker brennevin! Roturen ender i katastrofe, men ikke på noe punkt antydes det at det har noe med provianten å gjøre.

Overforbruk av brennevin, og særlig evne til å tåle mye brennevin, er en tradisjonell del av en barsk mannsrolle, og dette trekket finner vi rikelige innslag av også i polarlitteraturen.

Smerte

Enda et trekk ved den polare mannsrollen må nevnes, og det er evnen til å tåle fysisk smerte. I polarstrøkene er det gjerne langt til legehjelp, og polarlitteraturen finner vi derfor ganske ofte historier om menn som må amputere sine egne tær, skjære i egne eller andres spekkfingre, gå lange skiturer med brukne armer eller bein, etc.

Styrke til å tåle fysisk smerte er et gammelt mannsideal som vi kjenner f. eks. fra Sparta i det gamle Hellas, eller fra fortellinger om amerikanske indianere, og vi kjenner det fra Snorres kongesagaer, da gjerne i kombinasjon med sinnsro og fasthet i møte med døden.

Snorre nevner eksplisitt tre egenskaper som framhever

en mann blant andre menn: For det første styrke, for det andre ferdighet i våpenbruk og idrett, og for det tredje et vakkert utseende. Men den endelige og avgjørende prøven på en manns kvalitet er hans møte med døden. Enkelte sagaer kan nesten leses slik at livet er bare en lang forberedelse på å gå opp til denne endelige eksamen. Og da gjelder det å møte døden uten sutring og klage, men tvert imot med verdighet og stolthet.

Jeg nevner bare ett eksempel: Drapet på Sigurd Slembe, slik det beskrives i *Inges saga*.

Sigurd lever et liv i strid, og da han til slutt fanges av sine fiender, avliver de ham på en særlig smertefull måte: Først knuses knoklene i armer og bein, deretter vil de flå ham levende, men alt blodet vanskeliggjør arbeidet, så de går over til å piske ham til der ikke er hud igjen. Deretter blir ryggraden knust, så blir han hengt og til sist halshogd.

Og hva gjør så Sigurd mens han utsettes for denne makabre torturen? - Jo, helt til han dør snakker han med sine bødler, og "han talte liksom lett som når han satt inne på ølbenken, han talte verken høyere eller lavere eller mer skjelvent enn hans vane var". Og nettopp gjennom sin evne til å tåle smerte og sin styrke til å møte døden uten klage seirer han over sine banemenn og går inn i historia som en større mann enn dem.

*

Etter all denne tale om store, sterke, barske helter, må det også nevnes at her og der i polarlitteraturen dukker det opp en helt annen heltetype, en slags anti-helt som slett ikke er stor og sterk. Han er tvert imot småvokst og vindtørr og lite imponerende i det ytre, men han er til gjengjeld seig og kaldblodig og oppfinnsom, og han tåler alt, derfor har han den evnen som det kommer aller mest an på oppe i isen, nemlig evnen til å overleve.

Peter Tutein

I mesteparten av polarlitteraturen er kappestriden mellom mennene noe som er underforstått, noe som ligger mellom linjene. Men iblant blir konkurransen helt eksplisitt og tar form av en slags idrettskonkurranse. Et eksempel på det finner vi i dansken Peter Tuteins bok *Fangstmænd* (1928), der han bl. a. skildrer festlighetene i Tromsø kvelden før hele ishavsfåten skal legge ut.

Hovedfesten foregår på kafeen Stalheim, og dette er virkelig de barske gutters aften:

"Der var stærke Mænd i Stuen; de slog hinanden, saa det sang, og drak Forlig med Ølskummet drivende i Skægget. Der var Folk, der maatte skraale bare for at faa Luft, med hæse Brøl sang de deres Styrke ud i Rummet./../ Her havde Kæmperne til Huse, man undredes over, at de ikke bed i deres Skjolde og knuste Trællehoveder med Okseben. De tunge Støvler sang i Gulvet, naar de gik, de svære Halse tog en Pot, (ca. en liter) naar de drak" (s. 19).

To kjempestore ishavsskipperer bestemmer seg for å ha en liten mannjevning, og det begynner med kappdriking av øl. Seks halvlitere plasseres foran hver av dem, og de skylles ned i

rekordfart, mens publikum følger spent med: "Ved det fjerde Krus var de lige; om Bordet stod tæt med Folk, der aandeløse stirrede paa Krusene, efterhaanden som de blev vendt i Vejret" (s. 20).

Den ene oppnår en knapp seier, og så går de over til neste øvelse, som er høydehopp! Og det viser seg, ifølge Tutein, at de er i stand til å hoppe nesten like høyt som sin egen høyde - i fulle klær og med 7-8 krus øl innabords!

Tuteins humorfylte skildring av den fangstskuta han er med på, samler seg til en karakteristikk av de norske ishavsgastene:

"../ stærke, primitive Naturer uden det forfinede Menneskes Komplikationer. De bar deres Sympatier og Antipatier uden Maske, deres Ridderlighed gjorde dem næsten ædle. Det var dem naturligt at hjælpe for selv at blive hjulpne, og skønt stædige og stejle var de lette at lede for den, der forstod at sætte sig i Respekt. /.../ De var Mænd og respekterede kun Mænd. Deres Gemyt var følsomt, de var lette at saare, nesten sarte i Følsomheden for deres Hjem, de værnede om det og fortalte om det med den dybe Kærlighed, der kaldes primitiv. Impulsive, som de var, elskede de Æventyret, de så aldrig efter Enden paa det, fordi de levede i Nuet" (s. 37).

De norske ishavsgastene er altså, ifølge Tutein, en slags store, naive, ureflekterte og krevende, men innerst inne ganske sympatiske barn. Blant disse mennene skulle han tilbringe en fangstsesong, og av skipper Ludolf Schelderup får han det råd at han fra starten av skal jobbe vettet av seg for å skaffe seg respekt: "Vær første mand om Morgen og sidste om Aftenen. Paa en Uge vil det hele gaa som en Leg for dig, og du vil vinde de andres Respekt, den stimulerer mere, end du tror" (s.46).

Og det viser seg at skipperen har rett: "Det var et Raad, jeg havde Glæde af at følge. Det var drøjt, men det betalte sig. Schelderup vidste, hvad det var, han talte om" (s. 46).

Joda, Schelderup kjente nok den tradisjonelle mannsrollen og visste at skal man ikke bli hakkekylling, så må man skaffe seg respekt, og respekt skaffer man seg gjennom arbeidsinnsats - enten det nå går ut på å spikre kasser eller å flå sel.

I sin beretning om fangstlivet framhever Tutein flere ganger nøkkelpersonene om bord, nemlig skytterne. Uten gode skyttere blir fangsten dårlig og utbyttet magert. Likevel er det påfallende få ishavsberetninger som går nærmere inn på skytternes betydning, og når det blir snakk om å konkurrere i maskuline dyder, er det aldri snakk om konkurranse i det som burde være det mest nærliggende av alt, nemlig skarpskyting. Flere av skytterne på ishavet var habile konkurranseskyttere hjemme i Norge, men åpenbart var skyting en idrettsgren ishavsgastene og fangstmennene ikke konkurrerte i. Det var tydeligvis mer relevant å konkurrere i øldriking eller høydehopp.

I tillegg til de mange fortreffelige egenskaper den norske polarlitteraturen utrunder sine hovedpersoner med, er det en ekstra egenskap som vi foreløpig ikke har nevnt: En skikkelig polarhelt skal ikke bare være sterk og modig og heroisk, han skal også helst være *norsk*. Det argumenteres her gjerne med at nordmenn, ikke minst nordlendinger, er vant med mørketid og langvarige vintre, dessuten er de hardføre og nøysomme, og - ikke minst - de er bærere av generasjoners erfaring med ishavsfangst og overvintring.

Om man ikke kan ha med seg nordmenn nord i isen, så bør man i det minste ha med seg svensker eller finner. Sør-europeere blir i denne litteraturen av såkalt "naturlige årsaker" sett på som helt uegnet som polfarere.

Carl Weyprecht

Blant utenlandske forfattere fins det imidlertid delte meninger om kvaliteten på de norske ishavsfarerne. En av de mest kritiske er østerrikeren Carl Weyprecht, og han er også en av dem som er mest eksplisitt og detaljert i sin kritikk av nordmennene.

I åra 1872-74 var Weyprecht en av lederne av den ungarsk-østerrikske nordpolsekspedisjon, en ekspedisjon som bl. a førte til oppdagelsen av en øygruppe som ble oppkalt etter den ungarsk-østerrikske keiser, Frans Josef.

Da Weyprecht høsten 1871 skulle begynne å rekruttere mannskap til ekspedisjonen, fikk han høre fra alle kanter at han absolutt burde hyre inn noen erfarne norske ishavsgaster som mannskap på ekspedisjonsskipet.

Men Weyprecht hadde tilbrakt en sommer som observatør på en norsk fangstskute i Østisen, og i løpet av denne sommeren var han blitt uhyre skeptisk til norske ishavsgaster. På sin ekspedisjon tok han derfor med seg bare en eneste nordmann: Den erfarne ishavsskipperen Elling Carlsen fra Tromsø ble hyret inn som islos. Hele det øvrige mannskapet hentet Weyprecht fra strøkene rundt de østerrikske og italienske alper.

Ekspedisjonen ble bare delvis vellykket. Riktignok oppdaget de Frans Josefs Land, men etter å ha ligget halvannet år innefrosset i isen, gikk skipet tapt, og ekspedisjonsdeltakerne klarte såvidt å berge livet etter en hard marsj gjennom pakkisen. Men - og det er det som er poenget her - de østerrikske og italienske matrosene fungerte utmerket, til tross for store og langvarige strabaser. Weyprecht hadde derved bevist at nordboere ikke hadde noe monopol på å mestre forholdene i isen.

I en bok oversatt til svensk og utgitt i 1877 med tittelen *Bilder från höga norden*, drøfter Weyprecht forskjellene mellom de norske og de sør-europeiske ishavsgastene. Og her får det norske polare sjølbildet og det norske sjølskrytet seg en hard trøkk:

Weyprecht sier rett ut at det verste man kan ha med seg nord i isen, er erfarne norske ishavsfolk. De overvurderer sin egen innsikt i forholdene oppe i isen, dessuten er de late og udisiplinerte, derfor protesterer de på alle ordrer om arbeid, gjerne med henvisning til at slik ville ikke den forrige skipperen ha gjort det. Gjennom sine protester undergraver de ledelsens

autoritet, og derved oppstår en ødeleggende misnøye og tvil blant mannskapet, hevder Weyprecht.

Tåler kulden bedre

Weyprecht setter også fram den nokså overraskende påstand at søreuropeerne tåler kulden bedre enn nordmennene. Om sommeren er det selvsagt varmt i Nord-Italia, skriver han, men om vinteren har de nesten konstant en iskald vind fra Alpene, og de er vant til å bo i kalde hus nesten uten oppvarming (s. 58).

Nordmenn er derimot vant til varme hus, med god oppvarming, og de er vant til varme klær; under arbeid utendørs har de så mye klær på seg at de knapt kan røre seg, skriver Weyprecht. Matroser fra sør er lettere kledd og derfor langt bedre arbeidere, f. eks. bruker de ytterst sjelden votter på hendene, selv under arbeid i svært lave temperaturer (s. 59).

Trangen til varme tar nordmennene med seg ombord i skipene sine, skriver Weyprecht: "I de trange skipskahyttene råder det en temperatur og en luft som kan slå et menneske med svake nerver til marken".

Alkoholmisbruk

Peter Tutein skildrer i sin bok det vanvittige arbeidstempoet og de lange arbeidsdagene som fangstlivet krever. Her har Weyprecht en helt annen oppfatning: De norske matrosene er lite egnet til langvarig fysisk krevende arbeid, hevder han, og grunnen til det er at de - i likhet med alle skandinaviske sjøfolk - er svekket av langvarig brennevinsmisbruk.

Det første disse matrosene gjør etter avreisen fra Norge, er å drikke opp brennevinsrasjonen om bord, deretter drikker de opp det sterke som fins i medisinskapet. Fra barnsben av er de blitt vant til å drikke brennevin, og brennevinet bryter ned kroppen. Om søreuropeerne drikker alkohol, så er det i form av vin, og i mindre mengder, derved tar de ikke skade av det, hevder Weyprecht.

Brennevinsbruken svekker ikke bare nordmennesens kropp, den ødelegger også deres karakter og arbeidsmoral, svekker pliktfølelsen og får folkene til å synke ned i apati og fatalisme så fort de ikke ser noen umiddelbar utvei til redning, hevder Weyprecht. Og egentlig er det dette, altså arbeidsmoralen og disiplinen, som er den viktigste forskjellen mellom nordmennene og de østerrikske og nord-italienske matrosene.

Weyprecht eksemplifiserer hvordan dette kan slå ut i praksis:

Om skipet fryser inne, er nordmennene straks klare til å gi opp kampen mot isen og forlate skipet, for det har de gjort så ofte før. Weyprechts mannskap slet derimot, uten å protestere, fra morgen til kveld i seks måneder med å befri skipet fra skruisen. Slitet var forgjeves, det forsto de allerede etter noen uker, men arbeidet fortsatte, og det fungerte godt som mosjon og var avgjørende for at folkene kunne holde seg friske og unngå skjørbuk. Et tilsvarende opplegg kunne neppe vært gjennomført med norske matroser, hevder Weyprecht,

for det er nettopp dårlig arbeidsmoral og svak arbeidsdisiplin som har ført til så mange unødvendige tragedier blant norske overvintreere på Svalbard.

Slette navigatører

Som et ekstra argument for at de norske fangstmennene rett og slett er ganske uproffe og primitive, nevner Weyprecht deres manglende kunnskaper i navigasjon. Mange av skutene seiler nordover på lykke og fromme, i høyden med et kompass ombord, og håper å finne iskanten, som de så kan følge nordover til Svalbard. Møter de storm og mister retningen, hender de at de må seile tilbake til Finnmarkskysten og begynne på nytt.

De verste navigatørene er de kvenske ishavsfarerne, hevder Weyprecht, og han har hørt at de, når de er i tvil om retningen, bruker det gamle knepet med å sette ei lus, som de har et rikelig naturlig forråd av, på et papir. Kvenene tror nemlig at lusa alltid går mot nord, derved kan den brukes til navigasjon!

Dyktige jegere

På tre områder er imidlertid nordmenn bedre skikket enn sør-europeerne, skriver Weyprecht:

For det første er nordmennene enkle i sitt levesett og kan tåle å leve primitivt i lange perioder.

For det andre er nordmennene langt bedre jegere og på den måten bedre skikket til å klare seg i Arktis. Nordmennes våpen og fangstutstyr er alltid i mønstergyldig orden, selv om forholdene ellers om bord i skuta kan være så som så. Og nordmennene er kaldblodige og derfor effektive jere: Sør-europeerne blir for oppskjørtet og ivrige, de skyter på altfor langt hold og bommer på viltet.

For det tredje er nordmennene ikke så hissige som syd-europeerne, og derved er de i stand til å leve tett sammen uten at store konflikter oppstår. Hadde italienerne drukket like mye brennevin som nordmennene, ville det blant dem ha forekommet slagsmål og mord hver eneste dag, tror Weyprecht.

Troverdige?

Skal vi så feste tillit til Weyprechts påstander og vurderinger? Blir ikke også han usaklig patriotisk og sjåvinistisk når han skal skrive om sine egne landsmenns egenskaper?

Det er all grunn til å lese ham med kritikk, bl. a. fordi han jo var marineoffiser og hadde andre krav til disiplin enn en vanlig sivil norsk skuteskipper. Men i det øvrige Weyprecht skriver, virker han som en usedvanlig balansert og nøktern og lite sjåvinistisk mann, så det er all grunn til å ta hans påstander alvorlig - dvs. det er all grunn til å tro at den jevne norske ishavsgasten på 1800-tallet ikke var fullt så utmerket og heroisk og feilfri som den norske polarlitteraturen har villet ha det til.

Avseksualisert og infantilisert

Den arktiske mannsrollen slik vi møter den i den norske polarlitteraturen, innebærer en tilspissing og en dramatisering av den tradisjonelle mannsrollen, slik vi møter den i

sagalitteraturen og slik vi møter den f. eks. i et bygdesamfunn i Nord-Norge i 1940-50-åra. Den polare konteksten - is, jakt, hav, mørke - stiller krav som gjør at visse egenskaper får større vekt oppe i isen enn nede i Norge, men hovedmønsteret er det samme.

I bøker fra polarområdene ventet det store publikum å finne nye varianter av det klassiske polardrama, med unge menn som kjemper for å overleve oppe i isen. Og det publikum ventet å få, fikk de også, det sørget forfatterne og forlagene for. Derfor er det åpenbart at de heroiske sidene ved den polare mannsrollen dramatiseres og idealiseres og romantiseres i polarlitteraturen. Dette bevisste og planmessige publikumsfrieriet dukker gjerne opp som rekordbarske vandrehistorier, som rekordbarske romanpersoner eller som dårlig kamuflert selvsykryt i de mange selvbiografiene.

Skal vi dømme etter Weyprecht, er det visse sider ved den norske polarhelten som forties i den norske litteraturen - alkoholisme, dårlig arbeidsmoral, dårlig disiplin, tendens til apati og selvpoppivelse i farens stund. Selvpoppivelsen har nær forbindelse med den tradisjonelle, folkelige fatalismen; f. eks. var det blant fiskere nordpå stor skepsis mot å lære å svømme; i farens stund ville det sikkert ikke hjelpe likevel, og da var det like godt at man straks aksepterte sin skjebne og ga seg over med en gang, uten å slite seg ut på å forsøke å redde livet.

Polarlitteraturen har hatt et stort publikum over hele den vestlige verden. Men publikum har neppe vært fascinert av de verdiene Weyprecht setter høyest - moralsk mot i motgang, disiplin, måtehold.

Snarere er det de tradisjonelle macho-verdiene publikum har etterspurt, gjerne dramatisert som internasjonale kappløp mot ett eller annet geografisk mål. I tillegg har også polarlitteraturen kunnet tilby noen arketyperiske former for mandighet:

For det første har vi polarlivet som robinsonade, dvs. stadig nye historier om en mann som står på en øde strand, med noen kasser utstyr og et gevær, og så bygger han opp en tilværelse og tar området i besittelse som enehersker.

For det andre har vi polarlivet som bilde på hvordan en mann seirer over sin egen angst - angsten for naturen, for villdyrene, for mørket, for ensomheten - i ytterste konsekvens angsten for døden.

For det tredje kan vi i polarlitteraturen finne en forståelse av fangstmannens liv som det *autentiske* liv, der det moderne livs fortredeligheter og kompleksitet er forenklet ned til noen få basale spørsmål, først og fremst spørsmålet om å overleve. Innafor en slik ramme kan den moderne mannen finne en mulighet til å bli seg selv, dvs. til å leve et egentlig liv og til å ta i bruk sine egentlige egenskaper og innerste vesen. I denne flukten fra det moderne livs kompleksitet ligger det også en tydelig tendens til infantilisering av mannen, særlig av de glade "gutter" oppe i isen.

Disse trekkene ved polarlitteraturen flyter selvsagt over i hverandre, for de er alle i bunn og grunn basert på en heroiserende tematisering av den mannlige, avseksualiserte kropp og den mannlige, følelseskalde sjel.

Litteratur:

Bø, Gudleiv 1991 *Populærlitteratur og kjønnsroller. To populærfiksjoner i retorisk og historisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget

Fønhus, Mikkjel 1922 *Under polarlyset* Oslo: Aschehoug

Hansen, Lars 1930 *Forbannelsen* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Knutsen, Nils M. 1979 "Norsk ishavslitteratur" i Norsk Litterær Årbok 1979. Oslo: Det Norske Samlaget

Sturlason, Snorre 1944 *Snorres kongesagaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Tutein, Peter 1928 *Fangstmænd* København: Henrik Koppels Forlag

Weyprecht, Carl 1877 *Bilder från höga Norden* Stockholm: Oscar L. Lamms Förlag